

שי לחיים רבין

אסופת מחקרי לשון לכבודו
במלאת לו שבעים וחמש

בעריכת

משה גושן-גוטשטיין • שלמה מורג • שמחה קוגוט

סדרת ספרי מחקר במדעי היהדות

אקדמון

בית ההוצאה של הסדרות הסטודנטים של האוניברסיטה העברית
ירושלים תשנ"א

זוטות בדקדוק פועלי ל"א ול"י בלשון המשנה

1. הבירור שלפנינו מבקש להציע בקצרה ארבעה סעיפים שונים בדקדוק הפועל בלשון המשנה.¹ בארבעתם אנו פורשים את הממצאים בכתב-היד הקדומים של המשנה ובעדים מאוחרים יותר.² מקום מיוחד תופס כאן כתב-היד פארמה

1 מורי פרופ' חיים רבין עסק בכל תקופותיה וחטיבותיה של הלשון העברית הן במחקריו הן בשיעוריו. אחת החקירות החשובות שלו עסקה בבחינה מעמיקה של יחסי העברית בקומראן ולשון-חכמים ('הרקע ההיסטורי של העברית של קומראן', קובץ מאמרים בלשון חז"ל, חלק א, 'ירושלים תשל"ז, עמ' 355-382). עניינות אחדים בדקדוק לשון חז"ל מוגשים בזה, לו ולכבודו, כאות הוקרה על פועלו רב השנים בחוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית בירושלים כמורה מסור מאין כמוהו לתלמידיו. כה לחי.

2 אלה הקיצורים המשמשים כאן:
 אר = אוטוגראף הרמב"ם למשנה, מצוטט על פי צורבל.
 בר-אשר איטליה = מ' בר-אשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה, עדה ולשון ו, ירושלים תש"ס.

בר-אשר צורות נדירות = הנ"ל, 'צורות נדירות בלשון התנאים', לשוננו, מא (תשל"ז), עמ' 83-102. מובא על פי קובץ מאמרים בלשון חז"ל, חלק ב, 'ירושלים תש"ס, עמ' 123-142. הנמן = ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה על פי מסורת כתב-יד פרמה (דה-רוסי 138), תל-אביב תש"ס.

'יבין' = 'י' יבין, מסורת הלשון המשתקפת בניקוד הבבלי, שני כרכים, ירושלים תשמ"ה. ליוורנו = משניות מנוקדות, דפוס ליוורנו, תרפ"ט.
 נאה = ש' נאה, 'לשון התנאים בספרא על פי כתב-יד וטיקאן 66', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ט.

פא = משנה כתב-יד פארמה א (קודקס דה-רוסי 138), מובא (בדרך כלל) על פי הנמן.
 פס = משנה כתב-יד פאריס 328-329, בספרייה הלאומית בפאריס, מהדורה פאקסימילית עם מבוא מאת מ' בר-אשר, ירושלים תשל"ג.
 פר = משנה כתב-יד פארמה ב (קודקס דה-רוסי 497), מהדורה פאקסימילית עם מבוא מאת מ' בר-אשר, ירושלים תשל"א.

צורבל = ת' צורבל, 'לשון המשנה באוטוגראף פירוש המשנה לרמב"ם', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ו.

ק = משנה כתב-יד קאופמן A50, בספרייה בבואפסט, מהדורה פאקסימילית, ירושלים תשכ"ח.

תימן = סדרי המשנה נזיקין, קדשים וטהרות, כתב-יד ירושלים Heb.40 1336, כתב-יד בניקוד לפי מסורת תימן, מהדורה פאקסימילית עם מבוא מאת ש' מורג, ירושלים תשל"ל.

ב (=פר), בשל כמה קווי ייחוד שנמצאו בו בחלק של הסעיפים הנידונים. אבל בעיקרם של הדברים אין נפגמת ההצגה הכוללת של החומר. כל אחד מארבעת הדיונים, המוגשים כאן, מנסה להוסיף נדבך לתיאור דקדוקה של לשון-חכמים בכללותו ובייחודי מסורותיו.

א. הסביל של טמ"א

2. למעלה מ-250 צורות של טמ"א בבניין סביל מופיעות בכתב-יד פר לסדר טהרות. אף לא אחת מהן באה בבניין נפעל. כולן, פרט לארבע, באות בנתפעל; הארבע הנותרות נוטות בבניין נפעל (פה"פ דגושה ושוואית). וזה ריכוז הנתונים³:

- נפעל — עבר: מדבר — נישמאתי (2x)⁴.
- נוכח — נישמאתה (2x)⁴.
- נתפעל — עבר: נסתר — נישמא (45x).
- נסתרת — נישמאת/נישמאת (18x), נשמאת (2x).
- נסתרים — נישמאו (10x), נשמאו (3x), נישמאו (3X), נישמו (5x).
- עתיד: שתישמא (1x).
- מקור: לישמא (12x).
- בינוני: מישמא (23x), מטמא (23x).

- 3 כדי לפשט את רציפות הדיון, מובא סיכום הנתונים בפנים ללא מראי מקום. הדגמה מופיעה בהערות 4-8 להלן.
- 4 כולן נמצאות במשנה אחת: 'עד או' נישמאתה והוא או' לא נישמאתי טהור שנים אומ' נישמאתה והוא או' לא נישמאתי ר' מאיר מטמא וחכ' אומ' הוא נאמן על ידי עצמו' (טהרות ה, ט).
- 5 הרי כמה דוגמות לגופי הנסתר בעבר: נישמא (כלים ב, ז [ח]; פרה ה, א 2x); נישמאת (טהרות ג, א), נישמאת (נגעים יג, ח), ובכתיב חסר יו"ד: נשמאת (כלים ג, ג 2x). נישמאו (שם ב, ז 2x); נישמאו (שם ו, ד [ה]); נישמו (זבים ה, יב), ובכתיב חסר יו"ד: נשמאו (כלים כה, ה [ו], ו [ז], ח [ט]).
- 6 שתישמא (פרה ה, ג).
- 7 לישמא (נגעים ה, ה 2x; פרה י, א 2x) ועוד שמונה פעמים; בכולן נשלה ה"א הבניין.
- 8 הרי מספר דוגמות לבינוני: מישמא (כלים כז, א); מטמא (שם ד, ג 8x). מישמאת (שם יח, ט); מישמא (נידה ה, ג 2x); מטמא (כלים ה, ג). מישמאין (שם יד, ז); ומישמאים (נגעים ג, ח); מטמאין (כלים ה, ג 2x). מישמין (שם ב, א); משפין (נגעים ג, ז).

- מיטמאת (2x), מיטמא (5x), מטמא (13x).
- מיטמאין (37x), מיטמאים (1x),
- מטמאין (17x), מיטמין (13x), מטמין (4x).
- מיטמאות (8x), מטמאות (1x), מיטמות (1x).

3. ממסורת הכתיב בכתב-יד פר נראה שאין לנו כאן צורות נפעל. רובן המכריע של צורות העבר נכתבות ביו"ד לציון החירק שלפני הטי"ת: 81x (ניתפעל <) ניפעל (ניטמא, ניטמאת וכו'), 4x ניפעל (ניטמאתי, ניטמאתה). רק 5 דוגמות נכתבו ללא יו"ד (נטמאת 2x, נטמאו 3x). סדירות גבוהה כזאת של כתיב מלא יו"ד בהברה סגורה נוהגת רק כשהחירק בא בהברה סגורה במכפל, כגון: תישב, קיבל ודומיהם.⁹ כנגד זה, כאשר ההברה סגורה שלא במכפל יש העדפה לכתיב חסר לציון החירק, כגון: נשברו, נסדקה וכיוצא בהם.¹⁰ לפיכך ברור שמצד הכתיב, הצורות ניטמא, ניטמאו וכיו"ב עשויות לבניינים שפה"פ שלהם דגושה, כלומר נתפעל (< נפעל) או נפעל, ולא לנפעל. אילו היתה זו צורת נפעל הכתיבים חסרי היו"ד אחרי הנר"ן היו עיקר.

בבינוני הצורות חד-משמעיות הן לחלוטין. כולן פותחות במ"ם: מיטמא, מיטמא וכו', ואלו עשויות לנתפעל בלבד. אין לנו צורות בינוני הפותחות

ומיטמאות (שם ג, ו 2x); מיטמות (נידה ה, א); מטמאות (עוקצין ג, י). תמוה ריבוי היחסי של הצורות חסרות היו"ד בבינוני: מטמא, מטמא, לאור הנאמר להלן (בסעיף 3) על מסורת הכתיב של פר; שכן כאשר החירק בא בהברה דגושה, ישנה נטייה לצינון בעקיבות גדולה (או כמעט מוחלטת) בכתיב מלא יו"ד. ושם יש דברים בגו. חסרת היו"ד בחלק של צורות אלו (מטמא, מטמא) מקורה בעובדה שהן מכוונות לצורות של פעל: מטמא, מטמא וכו' (ראה לפי שעה מה שכתבתי במקום אחר, בראש צורות נדירות, עמ' 90-91, הערות 44, 47). לענייננו כאן חשוב לציין, שלא נמצאה כל צורת בינוני סביל הפותחת בנר"ן (וראה סוף סעיף 3 והערה 12 להלן).

9 השווה, למשל: תישב (כלים כו, ט; אהלות ז, ג [ד]); ועוד שמונה פעמים, כנגד תישב (3x), מכשירין ג, ח הופעה ראשונה במשנה; ד, ז; ו, א); קיבל (פרה ד, א), וקיבל (שם ג, ט), שקיבל (2x), וקיבלו (נגעים יד, ח). וכן וכיסה (פרה ו, א); שמיטה (ידיים א, ד), וריבה... שריבה (טהרות א, ד); וריבה (מקוואות ה, ג 2x); שינת, שינת (נידה ט, י 3x), חישן (כלים כא, ג); פישן (אהלות ה, ד); טימאהו (כלים ה, י [יא] ועוד ארבע פעמים) ועוד דוגמות רבות.

10 השווה למשל: נשבר (כלים יג, ג); נסדקה (שם ט, ז); נשתברו (שם יט, ו [ז]); נתמעטה (נגעים ו, ב) ועוד שפעי דוגמות; רק במיעוט המקרים מצאנו כתיב מלא כשחירק נמצא בהברה סגורה שלא במכפל, כגון: שניכסו (טהרות ז, ו [ז]); וניגלה (נגעים ז, א).

בנו"ן: נטמא, נטמאין וכו', העשויות לנטמא, נטמאין (וליתר דיוק נטמאין)¹¹
בבניין נפעל.¹²

רק צורות העתיד (שטימא) והמקור (ליטמא) עשויות מצד כתיבן גם לנתפעל
גם לנפעל. עם זאת, אין (הכרח) להניח שהעבר והבינוני יינטו בנתפעל (ניטמא,
מיטמא) והעתיד והמקור יינטו בנפעל (תיטמא, ליטמא).¹³

מסורת הניקוד בפר היא חרמשמעית ועקיבה, אין בה אפילו עדות אחת לצורת
נפעל; כל ההיקריות (יותר מ-250) מנוקדות בטי"ת דגושה. ורובן (לבד מן
הארבע שבבניין נפעל) גם עה"פ (המ"ם) שלהן דגושה; כלומר צורות נפעל
הן: ניטמא, תיטמא, ליטמא, ואין צריך לומר מטמא, מיטמא.¹⁴

4. צורות בניין נפעל (פה"פ דגושה ושוואית), העולות רק ממסורת הניקוד,
נמצאות בתפוצה משלימה עם צורות נתפעל:

בגוף ראשון ושני: נפעל (ניטמאתי, ניטמאתה).

בגוף שלישי: נתפעל (ניטמא, ניטמאת, ניטמאו/ניטמאו).

עדותו זו של פר על קיום נפעל עומדת בשלב זה בייחודה. לא נמצא לה עד
כה רע בכתבי-יד של לשון חז"ל. ברם הבניין ידוע מן העברית של השומרונים,
כפי שכבר ראינו במקום אחר.¹⁵ מדובר בצורת משנה של בניין נפעל, שהיא,

11 לא מצאנו בפר צורות בינוני רבים נפעל אלא בשורש מצ"א, וכולן נקודות בצד"י שוואית:
הנמצאין (טהרות ד, ה; נידה ז, ד); הנמצאים (שם שם, שם).

12 ואילו מצאנו צורות בינוני בנו"ן (ניטמא, ניטמין), אפשר, כמובן, לפרשן צורות נתפעל בינוני:
ניטמא, ניטמין, כגון זו שנמצאה בגירסת היד הראשונה בכתבי-יד ק: ניטמין (נגעים ח, ה),
ולא בהכרח בינוני של נפעל (עיין מש"כ במאמרי, בראש צורות נדירות, עמ' 128-129).
אבל גם מן הדבר הזה אנו פטורים, שכן לא מצאנו בפר צורות בינוני של טמ"א הפותחות
בנו"ן.

13 בניקוד המקרא הטברני משמשת כידוע צורות סביל של טמ"א בעבר ובבינוני בבניין נפעל,
ובעתיד נוהגת צורת נתפעל (ראה הנמן עמ' 432 הערה 820). סופלציה זו נתבארה יפה בידי
הנמן (שם) כתולדת חזירת מסורת לשון-חכמים לקריאת המקרא. העתיד בנתפעל (שהיה
נוהג בלשון-חכמים) אפשר היה להרכיבו על הכתיב המקראי (תשפאו וכיו"ב). לעומת זאת,
בעבר ובבינוני הכתיב בצורות הפותחות בנו"ן קיים את הבניין הסביל המקורי, הנפעל, שכן
צורת נתפעל אינה נוהגת למעשה בלשון המקרא (נעיר, שגם בניקוד הכבלי מצינו נפעל
בעבר ונתפעל בעתיד, ראה ייבין עמ' 672-682).

14 אך ראה סוף הערה 8 לעיל.

15 ראה מ' בראשור, 'כירורים בלשניים בכתבי-היד של המשנה, טיפוסים הלשון וקווי ייחוד
בלשון', דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, כרך ז, חוברת 7, ירושלים תשמ"ו,
עמ' 190-191.

כנראה, תולדת היקש של צורות עבר של נָפַעַל אל העתיד, שיש בו הכפלה בעה"פ.¹⁶

5. הממצאים של פר בסוגיית הבניין הסביל של טמ"א תואמים את אשר העלה הנמן (עמ' 432–434) באשר למסורת פא, את אשר העליתי אני לגבי מסורת ק (ראה בר-אשר, צורות נדירות, עמ' 131 הערה 47) ואת אשר הסיקה ת' צורבל¹⁷ באשר לכתב-יד אר, וכן עולה בבירור ממסורת הניקוד הבבלי.¹⁸ בכל העדים הללו הבניין הסביל הוא נְתַפְעַל (נִיטְמָא), אלא שבכתב-היד הנזכרים מצינו במיעוט המקרים גם נָפַעַל (נְטָמָא). באשר לכתב-יד פא הראה הנמן, שצורות נָפַעַל המעטות שהוא מניח את קיומן מגלות זיקה לפסוק מן המקרא, ושימושן אינו מכוון למשמע של טומאה במובנה ההלכתי הרגיל, אלא לטומאת עריות, כגון ועידיה מעידין אותה שלא נסתרה ושלא נטמאה (עריות ת, ב).¹⁹ באשר לניקוד ק הדבר אינו רק בגדר הנחה, אלא עובדה מפורשת היא שיש בו נָפַעַל, כגון: נְטָמִיתִי (סוטה ב, ה).

יש לציין שחלק של צורות נָפַעַל שנמצאו בכתב-יד ק (ולא רק בו) אינן מגלות כל זיקה לפסוק מן המקרא שנקרית בו צורת נָפַעַל, ושימושן אינו מציין דווקא טומאת עריות וכיוצא בה, אלא טומאה במובנה ההלכתי המקובל. למשל בטהרות (ה, ט) הוא קורא: נְטָמָאתָה/נִיטְמָאתָה, נִיטְמִיתִי (2x).²⁰ אבל כל הדוגמות הללו הן מיעוט גמור בק (ובכתב-יד אחרים).

16. כלומר נָפַעַל < נְפַעַל בהיקש לעתיד יִפְעַל, כמו נָדוּש < נְדוּש בהיקש לִיְדוּש (ראה המקום הנרמז בהערה הקודמת).

17. ראה צורבל, עמ' 237 ועמ' 242.

18. ראה ייבין, עמ' 680–682.

19. הנמן (עמ' 433) לא מצא בכתב-יד פא צורה מנוקדת של נָפַעַל; אבל הוא קובע, בצדק, שנטמאה (למשל בדוגמה הנזכרת ממסכת ערויות ת, ב) היא צורת עבר נסתר של נָפַעַל, בעקבות פסוק מן המקרא. וכך הניחה, מן הסתם, גם צורבל (עמ' 237), שכך הבינה גם היא דוגמה זו בכתב-יד אר.

20. ראוי להעיר, שכל ההיקרויות של גוף ראשון ושני בעבר בבניין סביל באות בכתב-יד ק בנָפַעַל (הן כמשמעות של טומאה רגילה, הן בטומאה אחרת). במדבר שש פעמים, ואלו הן: שתי הדוגמות שהובאו בפנים ממסכת טהרות, וכן נִיטְמָאתִי (2x), נִיטְמִיתִי (סוטה ב, ו), נְטָמָאתִי (שבועות ב, ד); בנוכח שלוש פעמים, ואלה הן: שתי הדוגמות שהובאו בפנים מטהרות, וכן נִיטְמִיתָה (תרומות ח, ב). ללמדך, שגם במסורת ק יש תפוצה משלימה בין גופי המדבר והנוכח (נָפַעַל) ובין גופי הנסתר (נְתַפְעַל). אגב האורח נעיר, שהניגוד הזה מוצא את ביטויו במקומות סמוכים; למשל: בטהרות ה, ט ליד נָפַעַל (ק), נָפַעַל (פר) בגופי המדבר והנוכח מצאנו צורות נתפעל בגופי הנסתר: נִיטְמָא (8x) בהמשך אותה המשנה, והשווה גם נִיטְמִיתָה, נִיטְמָת (במשנה אחת ברצף אחד, תרומות ח, ב בכתב-יד ק).

6. כללו של דבר, ברוב מסורות לשון חז"ל שנחקרו, הבניין הסביל של טמ"א הוא בעיקרו של דבר נתפעל; אבל יש להדגיש שמסורת פר מתייחדת בשניים שהם שלושה:

א. אין בה כל צורת סביל של טמ"א בבניין נפעל.

ב. 1. בצד הצורה העיקרית נתפעל, המתועדת בכל הזמנים (בסדירות מופלגת),

בארבע הופעות מזומנת הצורה נפעל בזמן עבר.

2. בתוך זמן עבר תפוצת נפעל ונתפעל היא מותנית. בגופי המדבר והנוכח נפעל, בגופי הנסתר נתפעל. סדירות זו²⁰ אינה יכולה להיות מעשה מחוכם של מסרן, אלא נראית משמרת שימוש עתיק ומקורי; אפשר לו לשימוש זה שישקף את תקופת הדיבור העברי בעוד לשון-חכמים לשון חיה.

ב. בינונית הופעל ל"א

7. במקום אחד ויחיד נודמנה במשנה צורת בינונית של ל"א בבניין הופעל: 'אמר רבי שמעון אמתי בזמן שהיא כעדשה מובאת וכו' (נגעים ו, ו). רוב כתיב-היד מקיימים צורה ב־ā אחרי הבי"ת: מובאת (כתב-יד ק), מובאת (א, פס), מובאת (פר).²¹ וכן מצינו בספרא: מובאת²² (ראה נאה עמ' 209,²³ וראה גם ערוך השלם ערך 'מבת').

8. מסתבר שניקוד המקרא (טברני ובבלי²⁴) מוצאת (בראשית לח, כה; גם

אפשר שיש קשר בין מסורת הניקוד בק הקוראת נפעל בגוף ראשון ושני (נטמאתי, נטמאתה) ובין מסורת פר הקוראת נפעל בגוף ראשון ושני (נטמאתי, נטמאתה) ולא צורת נתפעל. האם נשכחה במסורת הנקדן של ק הקריאה הקדומה והבלתי רגילה שנשתמרה בפר, קריאה שבה מוכפלת הטי"ת?

21 הכתיב חסר האל"ף מזדמן, לעתים, בפועלי ל"א נוספים בכתב-יד פר. השווה מקי (פרה ט, ג) = מקיא; הפרי (כלים ג, ה [ן] וכן שם כז, יא [נד]; פרה ד, ז [ה]) על יד ובקריא (מקוראות ח, ד). כמובן מדובר כאן באותן צורות שלא נודחו עם פועלי ל"י (כגון: טימו, ניטמו וכיו"ב).

22 נעיר שדפוס ליוורנו ניקד מובאת, שהיא חלופה של מובאת (השווה ניקודים כגון פָאן=פָאן, לָאו=לָאו שנמצאו בכתב-יד פס ובמקורות אחרים. ראה בראשר איטליה, עמ' 47).

23 ונמצא גם הכתיב מוות (קרי מוּת = מובאת) בתוספתא נגעים ג, ח (ראה י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ח, עמ' 1225, וקודם לכן הר"ש ליברמן, תוספות ראשונים, חלק שלישי, ירושלים תרצ"ט, עמ' 174); אף הוזכרה שם הקריאה מתובאת/מתובאת=מתובאת כמו מתוצאת (סוטה י, ב, בדרשת הפסוק מבראשית לח: 'היא מוצאת' — היא מתוצאת מיבעי ליה).

24 ראה ייבין, עמ' 684.

במקרא מדובר בצורה יחידאית) בצד"י צרויה משקף צורה קדומה יותר (השווה יוצאת בבניין קל). הניקוד מוכָּאת שנמצא במקורות לשון חז"ל מוסר צורה מאוחרת יותר; זו נראית לנו תולדה של היקש לפרדיגמה כולה, כלומר התנועה \bar{a} המשמשת ביתר צורות הבינוני (מוֹכָּא, מוֹכָּאים, מוֹכָּאות) הועברה בדרך ההיקש גם אל צורת הנקבה.²⁵ ולמעשה, \bar{a} היא התנועה השולטת בעה"פ בכל הזמנים (כולל הופעלה, הופעלו).

ג. פֶּהָה — פֶּעַל המשמש שֵׁם

9. הצורה פֶּהָה מזומנת במשנה אחת-עשרה פעמים, וכולן במסכת נגעים. שש מתוכן הן צורות נקבה של שם-התואר פֶּהָה. ואלו הן (הממצאים מובאים על פי כתב-יד פר):

בהרת עזה נראה בגרמני כֶּהָה וְהֶפְהָה בכושי עזה (נגעים ב, א); לפי שֶׁפְהָה נראת עזה... לפי שעזה נראת פֶּהָה (שם, ב); היתה עזה ונעשת פֶּהָה או כֶּהָה ונעשת עזה (ד, ז).

יתר חמש ההיקרויות ראויות לעיון קצר. נביא תחילה את פירוט הנתונים:

העומד בראשון יכבס ויסגיר, העומד בשיני ישרף, הפוסה בזה ובוזה ישרף, הִפְיָהָה כתחלה, ר' ישמע' או' יכבס ויסביר... הִפְיָהָה בראשון יכבס ויסגיר, הִפְיָהָה בשני קורעו ושורף מה שקרע וצריך מטלית... (שם יא, ה [ה-ו]).

עשרה בתים הן, הִפְיָהָה בראשון וההולך לו קולפו והוא טהור, הִפְיָהָה בשני וההולך לו קולפו והוא טעון צפרין, הפוסה בראשון חולץ וקוצה (שם יג, א).

10. המתבונן בחמש ההופעות האחרונות רואה, שההקשר מחייב צורה דקדוקית המציינת שינוי (כלומר פועל ולא שם-תואר), בדומה לצורות הסמוכות 'העומד', 'הפוסה', 'ההולך'; גם כאן נתבקשה צורה שעניינה 'הנעשה פֶּהָה'. זאת ועוד: לא נתברר מדוע 'העומד', 'הפוסה', 'ההולך' נאמרו בלשון זכר, ו'הִפְיָהָה' בלשון נקבה.²⁶

25 תימן מנקד כניקוד השלמים: מוֹכָּאת (= מוֹכָּאת); ר"ח ילון ורח"י קוסובסקי ניקדו כניקוד המקרא מוֹכָּאת על פי מוצאת (בראשית לח, כה); בכתב-יד פא ובכתב-יד קמברידג' (הוצאת לו) אין, כידוע, ניקוד: מוֹכָּאת.

26 ייבין (עמ' 964), שפגש צורה דומה בספרא, ראה בה צורת זכר בחילוף קמץ/פתח, המצוי בספרא בקטגוריות נוספות.

ונראה שלשונות הכתוב הן המהדהדות כאן: 'והנגע לא פשה... והנה פָּהָה הנגע' (ויקרא יג, נה-גו). המשנה מצטטת את לשון הפסוק עם שהיא הופכת את פָּהָה לשם-עצם.²⁷ והיידוע המשמש בצורות הבינוני 'העומד', 'הפוסה', 'ההולך' משמש גם לפני פִּיקָה — 'הפִּיקָה' (זה אשר נעשה פָּהָה).²⁸ ומעתה לפנינו צורת עבר נסתר שנתפסת כשם-עצם, לפיכך מינה הדקדוקי (הבלתי שקוף) הוא זֶפֶר.

11. הערות:

א. נדגיש, שהסופר של פר הקפיד לכתוב פִּיקָה זו ביו"ד — בכל חמש היקרויותיה — כשם שהוא כותב צורות עבר נסתר של ל"י ביו"ד אחרי פה"פ: פִּיקָה, מִיקָה.²⁹ לעומת זאת כל צורות שם-התואר בנקבה (פָּהָה) נכתבו (שש פעמים!) בכתיב חסר: כהה.³⁰

ב. כבר מצאנו צורת פועל בעבר מן המקרא, שנתפסה כשם-עצם בספרות ההלכה של חז"ל. הפועל 'הודע', שבפסוק 'או הודע אליו חטאתו אשר חטא' (וי' ד, פסוקים כג, כח), נתפס שם-עצם לכל דבר; השווה 'כל המביא על הודעו חטאת, מביא על לא הודעו אשם' (תוספתא, כריתות ד, א); 'חייב על זדונו כרת, ועל שגגתו חטאת, ועל לא הודעו אשם' (שם פסחים א, ט). ומצאנוהו עוד כמה וכמה פעמים בספרא במקומות שונים.

ג. ממצאי פר תואמים את אשר מצאנו בחלק של כתבי-היד. גם בכתבי-היד ק (5x), פס (5x) מצאנו הפָּהָה,³¹ אבל עדים מאוחרים שיש בהם ניקוד נתקשו בעניינה של צורה זו (פועל בעבר שנתפס שם ונספחה לו ה"א הידיעה). כתבי-יד תימן ניקד חמש פעמים הפָּהָה (כלומר הפוּהָה). הנקדן של כתבי-היד השווה את המידות: הוא התאים את הקריאה ליתר צורות הבינוני — 'העומד', 'הפוסה', 'ההולך';³² אבל ברור שהכתיב חסר הו"ו עשוי, כנראה, לצורה 'הפָּהָה'; והנקדן

27 קדם וניסח את הדברים נאה, עמ' 243-244.

28 ונחלקו הפרשנים אם פָּהָה במקרא היא פועל או שם (כפי שציין נאה שם).

29 כגון: וְכִיֶּסֶה (פרה ו, א); שְׁמִיקָה (ידיים א, ד); מִיָּצָה (פרה יב, ב 2x); רִיבָה (טהרות א, ד); שִׁיבָה (כלים ט, ו [ז]). מיותר לציין, שבכל אלה תנועת פה"פ היא i.

30 בכתבי-יד ק אין חלוקה כזאת בכתיב; מתוך אחת-עשרה ההופעות (הנזכרות בסעיף 2 לעיל), תשע כתובות כתיב חסר, פָּהָה, ורק שתיים (מתוך שמות-התואר לנקבה ולא צורת הפועל בעבר) כתובות ביו"ד: כיהה... הכיהה (נגעים ב, א).

31 כתבי-יד אנטונין לסדר טהרות (מובא על פי א"י כץ, גנזי משנה, ירושלים תשל"א, עמ' קסט-שיט) גורס: הכהה (3x בפרק יא), הכהה... כהה (בפרק יג). רק בהיקרות הראשונה יש ניקוד מלא, הַפָּהָה (נראה כאילו היה מנוקד הַפָּהָה?).

32 נעיר, שהקריאה הכוונה היא קדמונית; היא מצויה כבר בתוספתא (נגעים ו, ח), כפי שהעיר

נאה בעמ' 243.

של כתב־יד תימן ניקד נגד מסורת הכתיב שלו.³³ דפוס ליוורנו ניקד בפרק יא: הַכָּהָה (3x). אף הנקדן הזה נתקשה בכתיב 'הכהה', וגלגל ממנו צורת עבר של הפעיל, השומרת על מין זכר. זו תואמת את יתר צורות הבינוני במין הדקדוקי (זכר!): העומד, הפוסה, ההולך; אבל אינה נראית משקפת מסורת קדומה ומקורית. עם זאת, בפרק יג קרא הַפָּהָה (2x)³⁴ בדומה לפר, ק, פס.³⁵ ר"ח ילון ניקד (5x) הַפָּהָה, בזכר, ובזה נפתרו כל הקשיים...³⁶

ד. הפְּוֹה/הַכְּוֹה

12. שנינו בנגעים ז, ד: 'התולש סימני טומאה והכווה את המחיה עובר בלא תעשה', והובאה משנה זו בכבלי שבת צד ע"ב. ונחלקו המסורות בקריאתה של התיבה והכווה. יש קוראים צורת בינוני של קל, ויש קוראים צורת עבר נסתר של הפעיל. וכך מתפלגות העדויות:

א. הַפְּוֹה היא קריאת פר, והיא היא קריאת כתב־יד אנטונין (ראה הערה 31 לעיל): וְהַפְּוֹה (בכתב־יד זה מתחלפים צירי וסגול זה בזה); וכן קוראים במסורת תימן: וְהַכְּוֹה (כתב־יד תימן) = וְהַפְּוֹה. והיא קריאתו של הרב עמר בשבת צד ע"ב.³⁷ ונראה שכך גרס הרמב"ם במשנה תורה (הלכות טומאת צרעת פ"י ה"א): 'התולש סימני טומאה בין כולן בין מקצתן, או הכוה את המחיה כולה או מקצתה או הקוצץ הנגע כולו מבשרו'.³⁸ סדרת הפעלים התולש, הכוה, הקוצץ מכוונת, מן הסתם, לצורות בינוני.

33 צורות בינוני במשקל פועל נכתבות בכתב־יד תימן בעקיבות בוי"ו: פועל (שלמים), פועה (ל"י).

34 איך נתפרש לו לנקדן ליוורנו הניקוד הַפָּהָה במשנה זו?

35 השימוש הזה של צורת הפועל פִּיהָה (המצוטטת מן המקרא) כשם־עצם, שנמצא במשנה, יש לו אחים במדרש הספרא. כגון: 'ומנ' לכהה בשיני וההולך לו גולפו והוא טעון צפרים' וכו' (כתב־יד וטיקאן 66, עמ' שח); דבר שקדם והעלהו וכיארנו כהלכה ש' נאה (עמ' 243-244).

36 בדרך כלל בסדר טהרות נתן ילון דעתו למסורות כתב־היד, ובראשם ק, אבל כאן לא מצא טעם בגירסת ק.

37 ראה הרב יוסף ב"ר אהרן עמר הלוי, תלמוד בבלי שבת, מנוקד על פי מסורת יהודי תימן, ירושלים ה'תש"ם, דף צד ע"ב; מופיעה שם הנוסחה 'הכוה המחיה', בשוליים תיקן לקרוא 'את המחיה'.

38 זהו הנוסח בדפוס רומי ר"מ, הוצאת הרב י"ל הכהן מימון, ירושלים תשט"ו, עמ' תע"ט. נוסח זה מתקיים בדפוסים המהלכים של משנה תורה. לפי שלא נשתמר לנו סדר טהרות מן אוטוגראף הרמב"ם למשנה, אנו נסמכים כאן על עדות עקיפין זו.

ב. ׀הַקְוָה היא קריאתם של כתבי־היד ק ופס. והיא הקריאה שנמצאה בדפוסים נודעים, כגון דפוסי אמ"ד (שנת ת"ו 1646), קושטא (שנת הקד"ש 1649), ונציה (שנת הנצנים נראו 1737) וליוורנו, הקוראים כולם: ׀הַקְוָה.³⁹

לסיכום הנתונים: נראה שבמזרח (פר, א, מסורת תימן וכנראה גם העדות העקיפה של הרמב"ם) שולטת הקריאה ׀הַפְּוָה, ובאיטליה (ק, פס) ובדפוסים איטלקיים (ונציה, ליוורנו) ודפוסים המשקפים מסורת של גולי ספרד (אמ"ד וקושטא) נתקיימה הקריאה ׀הַקְוָה.⁴⁰ לפנינו אפוא שתי מסורות קריאה מוצקות.

13. ראוי להן לשתי הקריאות — ׀הַפְּוָה, ׀הַקְוָה — שתיבחנה בחינה נוספת. פועל זה, כו"ה, משמש במקרא בצורת הסביל בלבד, וזו באה בבניין נפעל: תְּפַוָּה (יש' מג, ב), תְּפַוְּיָה (מש' ו, כח). בלשון התנאים מצינו את הצורה הפעילה בקל והסבילה בנפעל: פְּוִי/פְּוִאוּ⁴¹ (ב"ק ח, א).⁴² כוה (קרא: פְּוָה, חוספתא נגעים ג, ג 2x). ובנפעל נִקְוָה (נגעים ט, א), שְׁנִיְקוּת (כלים ח, יא) ועוד אחת־עשרה פעמים. לא מצאנו כל עדות חד־משמעית לצורה בבניין הפעיל, זולתי קריאת העדים הנ"ל בנגעים ז, ד: ׀הַקְוָה/׀הַפְּוָה.⁴³ אמנם מצאנו שבניין

39 מאחד הדפוסים האלה נתגלגלה הקריאה הקְוָה גם לאחרונים, כגון בעל 'משנה אחרונה' (רבי אפרים יהושע מפרעמישלא): 'והכוה את המחי' — ומשהכוה נעשית מכוה ואין זה בשר חי', בלשון הפירוש שלו 'ומשהכוה' משתקפת קריאתו (הקְוָה). וכן קוראים בן־יהודה ויאסטרוכ במילוניהם. וראה גם בעל ערוך השלם (ערך 'כו'). אבל ילון ניקד ׀הַפְּוָה, ומשם נתגלגלה גירסתו, מן הסתם, למילון א' אבן־שושן. מפי ידידי ד"ר מ' מישור למדתי, שהקריאה ׀הַפְּוָה היתה ידועה באשכנז. היא נמצאת במשניות עם עברי־טייטש, הוצאת אורה, ניר־יורק תש"ו (מהדורת צילום). על חשיבות הניקודים במהדורה זו 'המשקפת מסורת של מורח־אירופה' עמד מ' מישור במאמרו 'חקר מסורות אשכנז — בדרך לשיטה', מסורות ג—ד (ה'תשמ"ט), עמ' 87—127, ראה במיוחד עמ' 93. אף הוא הודיעני שגם בחק לישראל, מהדורת האחים לוי־אפשתיין, ווארשא (ללא ציון שנת הדפסה), נמצאת הקריאה ׀הַפְּוָה (המשנה מנגעים נמצאת בקריאה ליום שישי של פרשת נצבים). זוהי אפוא עדות נוספת של מסורת אשכנזית התואמת את הקריאה הנראית לנו עדיפה (ראה להלן סוף סעיף 15).

40 כתב־יד קמבריג' (הוצאת לו) וכתב־יד פא, שאין בהם ניקוד, נשארה גירסתם — והכווה — דוממת. יצוין שהנמן לא הביא את הצורה לא בבינוני של קל ולא בעבר של הפעיל.

41 כתב־יד ק קורא פְּוִי (נראה שתחילה היה כתוב כזו); פא: כווי. כתב־יד קמבריג' (הוצאת לו): כוואו, ובדפוס ראשון נאפולי מצינו כואו.

42 וכן מצינו כואו במכילתא דנזיקין 'כואו על צפרניו' (פרשה ח, ראה מהדורת ר' ח"ש הורביץ—י"א רבין, מכילתא דרבי ישמעאל, ירושלים תש"ל, עמ' 278).

43 מילון בן־יהודה (ומשם מילון אבן־שושן) מציין דוגמה אחת של הפעיל בפיוט, ביוצר לשכת רביעית של פסח (ראה סידור י' בער, עבודת ישראל, רעדעלהיים 1868, עמ' 740): 'תְּקַדְשִׁים שְׁנִים עֶשֶׂר הַכוֹת פֶּל סְרָבָנִים'. האם הַכוֹת הוא הניקוד המקורי, ושמא יש עדות להַפְּוָת?

הפעיל ישמש במקום קל בלשון חז"ל,⁴⁴ לפיכך אפשר לטעון שגם קריאה זו של העדים הנ"ל — וְהִכָּה — מעידה על החילוף הזה. ואל תהיה קריאתם של עדים רבים, ובכללם נקדן כתב-יד ק, קלה בעינינו.

14. אלא שלא רק תורת הצורות מדברת כאן.⁴⁵ יש קושי מצד התחביר לכלכל את הקריאה הִכָּה. שכן במבנה שלפנינו, כיוון שפתח בבינוני אין סיבה שיעבור לעבר. כלומר, במשפט 'התולש סימני טומאה והכווה את המחיה עובר בלא תעשה', כיוון שמדובר בשתי פעולות שונות ובשני פועלים שונים, מאחר שפתח בבינוני, התולש, אין סיבה שיעבור לצורת העבר הִכָּה. אמנם מצאנו במערכת הזמנים של לשון התנאים שמשפט מעין זה יפתח בבינוני ויעבור לעבר, אבל הדבר מתממש בנסיבות ברורות, כקביעתו של מ' מישור:⁴⁶ 'מסגולותיו של דגם זה [הפותח בבינוני], שאם יש בהגדרת המקרה משום עלילה, ההמשך בא בלשון פעל. הבינוני בראש סדרת הפעולות מציין מעין עובדה של רקע: המניח את הכד ברשות הרבים ובא אחר וניתקל בה ושיברה...'. אבל במשנתנו מדובר בפעולות שונות של פועלים שונים, ובאלה תבוא סדרת הפועלים בזמן אחד. אם הפועל הראשון הוא בבינוני, גם השני יהיה בבינוני; וכך היטיב הרמב"ם לנסח דבריו בהלכה במשנה תורה: 'התולש... או הכוה... או הקוצץ' (ראה לעיל, סעיף 12).

15. הווי אומר, הכתיב 'והכווה' משקף לפחות שני הומוגרפים: וְהִכָּה, וְהִכָּוה, וגם מצד תורת הצורות אפשר להן לשתי הקריאות שתתקיימנה. אבל מצד התחביר הקריאה הראשונה עשויה יותר להקשר מן הקריאה השנייה. לפנינו צורה נדירה ביותר (זוהי הצורה היחידה של בינוני של בניין קל משורש כו"ה, שנודמנה בכל ספרות התנאים), ועלה לה מה שעלה לצורות דומות (אפילו) בכתב-יד קדומים מדויקים. השווה מה שכתבנו על הקריאה זוֹקָקָה במקום

מכל מקום נציין, שהקריאה הִכָּה (מן הסתם בעקבות המשנה מנגעים, המצוטטת כבבלי שבת צד ע"ב) מוצאת לה הדים בעברית החדשה (השווה הִכָּה, וְהִכָּוְנִי שהובאו במילון אבן-שושן). דוגמות נוספות מן העברית החדשה בהפעיל ואחת בהופעל הובאו בידי כנעני, אוצר הלשון העברית לתקופותיה השונות, תל-אביב תשכ"ה, בערכיהן.

44 ראה מ' מורשת, 'הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל', קובץ מאמרים בלשון חז"ל, חלק ב, תש"ם, עמ' 263-295.

45 יצוין שמורשת (ראה הערה 41) לא ציין בין החילופים, שנודמנו לו בספרות חז"ל, הִכָּה במקום הִכָּה.

46 ראה מ' מישור, 'מערכת הזמנים בלשון התנאים', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 168.

זִקְקָה (נגעים ד, ה) וקריאות אחרות כיוצא בה במשנת כתב־יד ק. 47 ראינו שצורות נדירות מועדות לשיבוש ולמשוגה בפי מסרנים, וגם נקדן ק בכלל זה.

עם זאת, אין להתעלם מן העובדה שהקריאה וְהַכָּה הכתה שורשים באיטליה וגם חוצה לה בדפוסים עתיקים; אפשר שדבר זה עשוי ללמד על קדמותה היחסית. והיא הפכה להיות קריאה מסורה ומגובשת באיטליה ובמקומות אחרים בתקופה קדומה, (אפשר) אפילו לפני זמנו של נקדן ק. ואף על פי כן נראה, שזוהי קריאה שכולה תלויה בכתיב לא חד־משמעי, היוצא לצורות שונות; ובגלל משוגה שיצאה מתחת ידיו (או מפיו) של מסרן מסוים, הועדפה הקריאה הלא מכוונת. ולא נשוב לדון בעניין זה כאן, מאחר שהוא כבר נתברר בהרחבה במקום אחר.⁴⁸

כללו של הדבר, שתי קריאות מבוססות לפנינו, זו שבמזרח וזו שבאיטליה וכיבוצים של יוצאי ספרד; אבל מבחינת האמת של הטקסט חזקת האחת עדיפה על זו של חברתה.

סיכום

16. בארבעת הדיונים שהצענו נמצאנו חושפים סעיפים לא ידועים בדקדוק לשון־חכמים במעט או בהרבה: נתונים שבכתיב, פרטים שבתצורה ועניינים שבשימוש הצורות. ליקוטם של פריטים אלה ורבים כמותם וצירופם אחד אל אחד תורמים תרומתם להכרת דקדוקה של לשון־חכמים,⁴⁹ הן בתופעות הכוללות המשותפות לכל המסורות הן בתופעות ייחודיות, המציינות מסורת מן המסורות.

47 יעוין במאמרי 'על משוגות הניקוד בכתב־יד קאופמן של המשנה', מסורות א (התשמ"ד), עמ' 1-17, ובמיוחד בסעיפים 5-9 (בין זיקה לזוקק), 20-21 (צרה/הצרה), וסעיפים 37-40 (דברי הסיכום). ותינתן הדעת להערה 79 בעמ' 16 שם.

48 ראה המקומות הנרמזים בהערה הקודמת. וראה מש"כ במאמרי 'נשכחות בלשון התנאים, בין הסופר לנקדן של כתב־יד קאופמן של המשנה', מחקרי לשון מוגשים לזאב בן־חיים בהגיעו לשיבה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 83-110.

49 וראה גם בירונו 'לתצורת הבינוני של גזרת ל"י בנפעל בלשון חז"ל', העתיד לראות אור בספר היובל לגב"ע צרפתי.